

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

HERMAN VAMBERINING "BUXORO YOXUD MOVAROUNNAHR TARIXI" ASARINING MANBASHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI

Siddiqova Zuxraxon

*Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti
tarix yo'nalishi 402-guruh talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mashhur vengriyalik sharqshunos olim Herman Vamberining "Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi" asari manbashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Asarning yaratilish sharoiti, muallifning ilmiy yondashuvi, foydalanilgan manbalar doirasi hamda Markaziy Osiyo tarixini o'rganishdagi ahamiyati yoritib beriladi. Shuningdek, Vamberi asarining Yevropa sharqshunosligida tutgan o'rni va uning tarixiy manba sifatidagi qiymati haqida atroflicha fikr va mulohazalar yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Herman Vamberi, Buxoro amirligi, Movarounnahr, manbashunoslik, sharqshunoslik, tarixiy manba, Yevropa ilm-fani, XIX asr.*

ЗНАЧЕНИЕ «ИСТОРИИ БУХАРЫ ИЛИ МОВАРУННАХРА» ГЕРМАНА ВАМБЕЯ В ИСТОЧНИКОВЕДЕНИИ

Аннотация: *В данной статье анализируется работа известного венгерского востоковеда Германа Вамбея с точки зрения источниковедства. Подчеркиваются обстоятельства создания работы, научный подход автора, круг использованных источников и ее значение в изучении истории Центральной Азии. Также приводятся подробные размышления и комментарии о месте работы Вамбея в европейских востоковедческих исследованиях и ее ценности как исторического источника.*

Ключевые слова: *Герман Вамбей, Бухарский эмират, Movarounnahr, источниковедство, востоковедение, исторический источник, европейская наука, XIX век.*

THE SIGNIFICANCE OF HERMAN VAMBEY'S "HISTORY OF BUKHARA OR MOVAROUNNAHR" IN SOURCE STUDIES

Annotation: *This article analyzes the work of the famous Hungarian orientalist Herman Vambey from the point of view of source studies. The circumstances of the creation of the work, the author's scientific approach, the range of sources used, and its significance in the study of the history of Central Asia are highlighted. Also, detailed thoughts and comments are made about the place of Vambey's work in European oriental studies and its value as a historical source.*

Keywords: *Herman Vambey, Bukhara Emirate, Movarounnahr, source studies, oriental studies, historical source, European science, 19th century.*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

XIX asrda Markaziy Osiyo hududi Yevropa olimlari e’tiborini tobora ko‘proq torta boshladi. Bu davrda mintaqa siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan murakkab jaray onlarni boshdan kechirayotgan bo‘lib, uning tarixini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj kuchaydi. Aynan shu jarayonda Yevropa sharqshunoslari tomonidan yaratilgan asarlar Markaziy Osiyo tarixshunosligida muhim o‘rin egallaydi. Shunday asarlardan biri mashhur vengriyalik sayyoh va sharqshunos Herman Vamberining “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” asaridir. Ushbu asar o‘z davrida Markaziy Osiyo haqidagi bilimlarni tizimlashtirishga xizmat qilgan bo‘lib, Yevropa ilmiy muhitida katta qiziqish uyg‘otgan. Asar nafaqat ta rixiy voqealarni yoritishi, balki muallifning bevosita kuzatuvlari, mahalliy manbalarga tayangan holda yozilgani bilan ham ahamiyatlidir. Shu bois mazkur tadqiqotda asarning manbashunoslikdagi o‘rni va ilmiy qiymatini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. He rman Vamberi (1832–1913) vengriyalik sharqshunos, tilshunos va sayyoh bo‘lib, u Markaziy Osiyo, Eron va Turkiya tarixini o‘rganishga katta hissa qo‘shgan. U yoshligidan sharq tillariga qiziqib, turkiy tillarni mukammal egallagan. Vamberining ilmiy faoliyati bevosita sayohatlar bilan bog‘liq bo‘lib, u Markaziy Osiyoga musulmon darveshi qiyofasida safar qilgan. Bu holat unga mahalliy aholi hayoti, urf-odatlar va siyosiy tuzilishini ichdan turib o‘rganish imkonini berdi. Aynan shu tajribalar uning “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” asarida o‘z aksini topgan. Herman Vamberining “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” asari XIX asrning ikkinchi yarmida, Markaziy Osiyo Yevropa siyosiy va ilmiy doiralarning diqqat markaziga aylangan bir davrda yaratilgan. Bu davrda Yevropada Buxoro amirligi va umuman Movarounnahr haqidagi tasavvurlar yuzaki, parchalanib ketgan va ko‘pincha ikkilamchi manbalarga asoslangan edi. Aynan shu sharoit Vamberini mintaqa haqida ishonchli, tizimli va ilmiy asoslangan asar yozishga undadi. Muallif asarni yaratish jarayonida nafaqat mavjud yozma manbalarga, balki o‘zining Markaziy Osiyoga qilgan sayohatlari davomida to‘plagan kuzatuvlari va mahalliy aholining og‘zaki rivoyatlariga ham tayanadi. Vamberining musulmon darveshi qiyofasida Buxoro va boshqa hududlarda yashab, mahalliy muhitga moslashgani unga ichki siyosiy holat, ijtimoiy tuzilma va madaniy hayot haqida bevosita ma’lumot to‘plash imkonini bergan. Asarning yaratilishidagi asosiy maqsad Yevropa o‘quvchisini Movarounnahr tarixining asosiy bosqichlari bilan tanishtirish, Buxoro amirligining siyosiy taraqqiyoti va boshqaruv tizimini yoritish hamda Markaziy Osiyoni faqat ekzotik va yopiqlik timsoli sifatida emas, balki o‘ziga xos tarixiy rivojlanishga ega mintaqa sifatida ko‘rsatishdan iborat edi. Shu orqali Vamberi Sharq tarixini Yevropa ilmiy metodologiyasi asosida talqin qilishga, mahalliy manbalarni ilmiy muomalaga kiritishga va Markaziy Osiyo haqidagi noto‘g‘ri tasavvurlarni bartaraf etishga intilgan. Asarning asosiy maqsadi Markaziy Osiyo tarixini xronologik va tizimli tarzda yoritish orqali ushbu mintaqaning tarixiy taraqqiyot jarayonini yaxlit holda ko‘rsatishdan iborat bo‘lgan. Herman Vamberi o‘z asarida voqealarni tasodifiy yoki parchalanib ketgan ma’lumotlar asosida emas, balki muayyan tarixiy ketma-ketlikda bayon etishga intilgan. Bu yondashuv orqali u Movarounnahr hududida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarning sabab–oqibat bog‘liqligini ochib berishni maqsad qilgan. Muallif tarixiy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

hodisalarni hukmdorlar almashinuvi, davlat boshqaruvi tizimidagi o'zgarishlar hamda tashqi va ichki siyosiy munosabatlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladi. Shu bilan birga, Vamberi asarni yaratishda mahalliy tarixiy manbalar va og'zaki rivoyatlarga alohida e'tibor qaratgan. U Markaziy Osiyo tarixini faqat tashqi kuzatuvchi sifatida emas, balki mahalliy muhitni chuqur anglagan holda yoritishga harakat qilgan. Mahalliy tarixchilar tomonidan yozilgan asarlar, qo'lyozmalar hamda xalq orasida saqlanib qolgan rivoyatlar Vamberi uchun muhim axborot manbai bo'lib xizmat qilgan. Ushbu manbalarni u Yevropa ilmiy fanida qo'llaniladigan tanqidiy va tahliliy usullar yordamida qayta ko'rib chiqqan, ularni solishtirgan va umumlashtirgan. Asarning muhim jihatlaridan biri shundaki, muallif og'zaki rivoyatlarni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmay, balki ularni yozma manbalar va shaxsiy kuzatuvlari bilan taqqoslab, ilmiy xulosalar chiqarishga intilgan. Bu holat Vamberining tarixiy manbaga tanqidiy yondashganini ko'rsatadi. Natijada asar nafaqat voqealar bayoni, balki tarixiy jarayonlarni ilmiy asosda tushuntirib beruvchi tadqiqot sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa Herman Vamberi Markaziy Osiyo tarixini xronologik aniqlik, manbalar uyg'unligi va ilmiy tahlil asosida yoritib, Yevropa sharqshunosligida ushbu mintaqani o'rganishda yangi bosqichni boshlab bergan. Herman Vamberining "Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi" asari tarixiy va ilmiy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lib, u Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda muhim manba sifatida e'tirof etiladi. Asarning tarixiy qiymati, avvalo, unda Buxoro amirligi va Movarounnahr hududining siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy hayoti keng va izchil tarzda yoritilganida namoyon bo'ladi. Muallif tarixiy voqealarni faqat hukmdorlar faoliyati bilan cheklab qolmay, balki jamiyatning ichki tuzilishi, boshqaruvi tizimi, diniy institutlar va an'anaviy ijtimoiy munosabatlarga ham e'tibor qaratadi. Bu holat asarni mintaqaning murakkab tarixiy jarayonlarini aks ettiruvchi muhim tarixiy manbaga aylantiradi. Asarda keltirilgan ko'plab ma'lumotlar Vamberining shaxsiy kuzatuvlari va mahalliy muhitda bevosita to'plangan axborotlarga asoslanganligi bilan qimmatlidir. XIX asrda Markaziy Osiyoning ichki hududlariga chet ellik tadqiqotchilar kirishi cheklangan bir paytda Vamberining bu mintaqada yashab, tarixiy va ijtimoiy jarayonlarni bevosita ko'rgan holda tasvirlashi asarning tarixiy ishonchliligini oshiradi. Ayniqsa, ayrim voqealar va holatlar boshqa yozma manbalarda deyarli uchramasligi sababli, ushbu asar noyob tarixiy ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi. Ilmiy qiymat nuqtayi nazaridan asar Yevropa sharqshunosligida Markaziy Osiyo tarixini tizimli va tanqidiy o'rganishga qaratilgan dastlabki tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Vamberi mahalliy yozma manbalar, og'zaki rivoyatlar va o'z kuzatuvlarini solishtirib tahlil qilish orqali ilmiy xulosalar chiqargan. Bu uslub tarixiy manbalarga tanqidiy yondashish tamoyillariga mos kelib, asarning ilmiy darajasini oshiradi. Muallif Sharq tarixini Yevropa ilmiy metodologiyasi asosida talqin qilgan holda, uni umumjahon tarixiy jarayonlar bilan bog'lashga harakat qilgan. Shuningdek, Vamberining asari Yevropa ilmiy jamoatchiligida Markaziy Osiyo haqidagi stereotip va noto'g'ri qarashlarning shakllanishiga barham berishga xizmat qilgan. U mintaqani faqat yopiq va qoloq hudud sifatida emas, balki o'ziga xos tarixiy taraqqiyotga ega bo'lgan madaniy makon sifatida ko'rsatgan. Shu jihatdan asar

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

nafaqat tarixiy manba, balki ilmiy tafakkurning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan tadqiqot sifatida baholanadi. Herman Vamberining “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” asari manbashunoslik nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda muhim ikkilamchi manba sifatida xizmat qiladi. Asarning manbashunoslikdagi qimmat, avvalo, muallif tomonidan turli xil manbalar majmuasidan kompleks tarzda foydalanilganida namoyon bo‘ladi. Vamberi o‘z tadqiqotida mahalliy yozma tarixiy manbalar, og‘zaki rivoyatlar, shuningdek, shaxsiy kuzatuv va safar taassurotlarini bir-biri bilan solishtirib, umumlashtirgan holda bayon etadi. Bunday yondashuv manbalarni tanqidiy tahlil qilish va ularning ishonchlilik darajasini aniqlash imkonini bergan. Asarda keltirilgan ko‘plab ma’lumotlar bugungi kunga qadar yetib kelmagan yoki kam o‘rganilgan mahalliy manbalarga tayangan holda yozilgani bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli Vamberi asari ayrim tarixiy voqealar va holatlar bo‘yicha yagona yoki noyob axborot manbai sifatida e’tirof etiladi. Muallif og‘zaki rivoyatlardan foydalanishda ularni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmay, balki boshqa yozma manbalar bilan taqqoslab, tanqidiy baholagan. Bu holat uning manbashunoslik madaniyati yuqori darajada bo‘lganini ko‘rsatadi. Shuningdek, asarning manbashunoslikdagi ahamiyati unda Sharq va G‘arb tarixiy an‘analari uyg‘unlashtirilganida ham namoyon bo‘ladi. Vamberi Sharq tarixiy tafakkuriga xos bo‘lgan bayon uslubini Yevropa ilmiy metodologiyasi bilan uyg‘unlashtirib, tarixiy ma’lumotlarni tizimli va tahliliy shaklda taqdim etgan. Natijada asar Yevropa sharqshunosligida Markaziy Osiyo tarixiga oid manbalarni o‘rganishda muhim ko‘prik vazifasini bajargan. Bundan tashqari, Vamberining asari keyingi davr tadqiqotchilari uchun manbalarni tanlash, ularni tasniflash va tahlil qilishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qilgan. Asarda qo‘llangan manbashunoslik yondashuvi Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda ilmiy izchillik va tanqidiy fikrlash tamoyillarini shakllantirishga hissa qo‘shgan. Shu bois “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” asari nafaqat tarixiy tadqiqot, balki manbashunoslik jihatidan ham muhim ilmiy meros hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Herman Vamberining “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” asari Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda muhim manbashunoslik ahamiyatiga ega. Asar muallifning chuqur bilimlari, bevosita kuzatuvlari va mahalliy manbalarga tayangan holda yozilgani bilan ajralib turadi. Ushbu asar nafaqat XIX asr Yevropa sharqshunosligining yutug‘i, balki bugungi tarixiy tadqiqotlar uchun ham qimmatli manba hisoblanadi. Asardagi ma’lumotlar Markaziy Osiyo tarixini yanada chuqurroq o‘rganish va yangi ilmiy xulosalar chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vamberi H. *Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi*.
2. Bartold V.V. *Turkiston tarixi*.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

3. Karimov I.A. *Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.*
4. Ahmedov B. *O'zbekiston tarixi manbalari.*
5. Saidqulov T. *Markaziy Osiyo tarixshunosligi.*

